ROLL DESCRIPTIONS

ROLL NO. WITH CENTRE CODE 001 0481

DATE OF FILMING 20 - 04 - 91

NAME OF THE CENTRE/COLLECTION Saraswati Bhawan Library, Varanasi.

DETAILS OF CATALOGUE (SUB/VOL.) Veda.

LANGUAGE Sanskrit

SCRIPT Devanagari, Chitram

MATERIAL Paper

TOTAL FRAMES 604

ORIGINAL FILM USED Kodak

FOOTAGE

RETAKES INFORMATION

MSS. NO.	FOLIO NO.	REMARKS

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

प्रवेश सं० २९९९१

विषयः कर्मकाण्डम्

क्रम सं० २५

नाम वृषोत्सर्गविधिः

ग्रन्थकार

पत्र सं० १-३

श्लोक सं०

अक्षर सं० (पंक्तौ) ४१

पंक्ति सं० (पृष्ठे) ११

आकार: १०. X ३.८.

लिपिः दे.ना.

आधारः का.

वि० विवरणम् पू.

ग. ३ ७५/२५३ (२व)

पी० एस० यू० पी०—७७ एस० सी० ई०—१९५१—५० ०००

008596

Indira Gandhi National Centre for the Arts

× न तं। यामाय च। सु का ग। शेषे बु ध वा स रे ८

वैकुंठ स्यक्यं जाहि: कथं ॥ श्री

श्री गणेशाय नमः ॥ पार्वत्युवाच ॥ कथं मुक्तिर्भवेद् देव मनुष्यदेहधारिणां ॥ वैकुंठ स्यक्यं जाहि: कथं ॥ श्री गो वे ॥
शिवो सवेत्॥ ॥ केन दानेन तपसा केन यज्ञेन मखेन ते: ॥ केन तीर्थेन सामर्थ्ये केन सा ॥ शिवो ॥ कथ्यते ॥
सर्वे वाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि गुह्यानां परमं महत् ॥ वृषोत्सर्गविधिश्चैव मोक्षकामार्थ सिद्धये ॥ ३ ॥ वाजिमेधि
चयोगाय कार्तिके पूर्णिमा स्वरे ॥ शिवयोग इति ख्यातो वृषोत्सर्गं विकारयेत् ॥ ४ ॥ वैशाखे कृष्णे नक्षत्रे पुत्रिप
सरे ॥ पितृपक्षे ॥ विख्याता वृषोत्सर्गं विकारयेत् ॥ ५ ॥ वैवाहिके मुक्तेषु नक्षत्रे पुत्रिथोत्सर्गे स
वर्द्ध बल्लेषु मुक्ते वृषोत्सर्गं विकारयेत् ॥ ६ ॥ कार्तिके मार्गशीर्षे वा माघे वा माघवे पि वा ॥ उदिते वा गुरौ शुक्रे च वृषो
सर्गे प्रशस्यते ॥ ७ ॥ उत्तमः शिवयोगश्च मध्यमः पितृपक्षिणि ॥ अधमं कार्तिके चैव प्रोक्तं स्याद्वादशी हनि ॥ ८ ॥ गौरीदा
नगय श्राद्धे वृषोत्सर्गस्तथैव च ॥ पितृणां मोक्षहेत्वर्थं व्यवहारे नोपलक्ष्यते ॥ ९ ॥ वाजपेयसहस्राणि अश्वमेधश
तानि च ॥ तत्फलं सुन्दरीश्रेष्ठ वृषमेकं यः सृजेत् ॥ १० ॥ केदारे यादकं पीत्वा वाराणस्यां मरणं ध्रुवं ॥ तत्फलं सुन्दरीत्वा
वृषमेकं समुत्सृजेत् ॥ ११ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि भागीरथ्यास्तु तर्पणं ॥ तत्फलं लभते देवि सा वृष पुच्छेन तर्पणे: ॥
वृषः स्वतरीसुते ॥ ३ ॥ गोपुच्छेन तर्पणं ॥ तत्रायं सोमपानं च पितृणां चोपतिष्ठति ॥ १२ ॥ विधिश्च मुक्तं वृषोत्सर्गं

चतुर्थं

पुच्छे पुच्छेन तर्पणं ॥ ककुदे सप्त गोत्राणि कुलान्येकोत्तरं शतं ॥१४॥ वक्त्रे स्थितो ब्रह्मा वृषस्कंधे जनार्दनः ॥ वृषपृष्ठे
स्थितो रुद्रो वृषणे दक्षस्वरूपिणः ॥१५॥ वामपादे वसेत्सूर्यो दक्षिणे धर्मराट् स्मृतः ॥ पश्चिमे च तथा पादे सु
चस्व च तद्वता ॥१६॥ विषाणे च वसेदिंद्रः पुच्छे वायुः प्रकीर्तितः ॥ श्रोत्रे चैव तु या मुंडा नेत्रे वह्निः प्रकीर्तितः ॥१७॥
जिह्वायां सरस्वती देवी सर्वांगे शंभुरूपिणः ॥ वरुणो वृषणस्थश्च पुच्छे चैव प्रजापतिः ॥१८॥ वृषवेदूयमाने
वृषपदर्शनिवारणं ॥ वृषप्रदक्षिणं कृत्वा ब्रह्महत्यापापहं भि ॥१९॥ गोसूपदे संयुक्ते प्रदक्षिणनमस्कृतं ॥ स्थदजन्म
कृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥२०॥ पार्वत्युवाच ॥ वृषोत्सर्गस्य विधिना विस्तारेण वदस्व मे ॥ अयुनाम्नोतुमिश्रा
भिन्नस्वसारान्महेश्वर ॥२१॥ ईश्वर उवाच ॥ साधु पृष्टं त्वया देवि यथातथ्यं वदामि ते ॥ वृषोत्सर्गविधानं हि विस्तरेण
मर्पणं च नर ॥२२॥ काणः कुब्जो जडः खंजो विरूपा हीनदंतकः ॥ वामनः स्थूलपुच्छश्च वर्जये तादृशो वृषः ॥२३॥ ही
नांगो पुच्छिका तो वा व्याधितः क्लीब एव वा ॥ पुच्छिना दीर्घरोगी च ॥२४॥ एकवर्णो द्विवर्णो वा जीवत्सडास्ति
नः ॥ नातिबालो तिवृद्धश्च वर्जयेत्तादृशो वृषः ॥२५॥ शुभवर्णः सुशीलश्च सुशीलो कार्यकृतानिमानृ ॥
वैपुदछाव निर्दिशो वर्जयेत्तादृशो वृषः ॥२६॥ अजातश्च ततः तिर्यक्स्य मासा पंच दशाभिमानं ॥ तरुणश्च सुरूपश्च
वर्जयेत्तादृशो वृषः ॥२७॥ सकूपो देवसरूपो याभिः क्रिनो विष्णुरूपिणः ॥ रक्तो वै सरूप स्वरूप सखनीलः स्कर्णा

नः ॥२८॥ लोहितो यस्य वर्णश्च मुखपुच्छे च पांडुरः ॥ श्वेतखुरविषाणाश्च स नीलो वृष उच्यते ॥२९॥ वृषदीक्षा
विष्णुपुराणात् ॥ शिवक्षेत्रे हरिक्षेत्रे पुण्यक्षेत्रे जलाशये ॥ सुसमे स्थानभूमौ गोचरे स्थानगोशालाज्ञानं ॥३०॥ मं
डपं स्थापयेत्तत्र षोडशास्तंभसंनिर्मितं ॥ नातिनीचं न चात्युच्चं रत्नादिविवर्जितं ॥३१॥ मंडपोदरे हस्तप्रमाणं मध्यवे
दिं हस्तका ॥ इष्टिकापीठकारम्या चतुरस्रा सुशोभिता ॥३२॥ एकद्वित्रिगुणे हेरनारीवक्षे आदिषु त्रिषु ॥ तन्मध्य
ष्टदलपद्मारूढं कुंभं च स्थापयेत् ॥३३॥ वारुणान्हरितं कुंभं रुद्ररूपं हि पूजयेत् ॥ पार्श्वे सर्वतो नैवेद्यं हनुमान
सः ॥३४॥ उपचारैः षोडशभिः नैवेद्यैर्घृतपायसैः ॥ दद्याद्दधिफलेन नारिकेलैः सदाडिमैः ॥३५॥ हर्षद्वारे वृषस्योप
गणनाथं च दक्षिणे ॥ वंदनपश्चिमे स्थाप्य लंगिणेनमरुत्तरे ॥३६॥ पताकान्यस्य तत्रैव मध्यं चजानं कारयेत् ॥ दक्षालोअ
ततः स्थाप्य बलिरजास समर्चितं ॥३७॥ तोरणानि चतुर्द्वारे चतुर्हस्तोच्छ्रितानि च ॥ न्यग्रोधतोरणं पूर्वे याम्यायोदुंबरस्य च ॥
अश्वत्थं पश्चिमे द्वारे पालाशीं चोत्तरे न्यसेत् ॥ स्थंडिलं कारयेत्तत्रैव प्राच्यं निर्मितं दिशि ॥३९॥ वेदिस्यादुत्तरे दिक्कुरुद्
अग्निस्थापनं पश्चिमे द्वारे पालाशीं चोत्तरे न्यसेत् ॥ सुवासिनि समर्चितं ॥४०॥ यजमानः सपत्नीकः उपविष्टः सुखेः ॥ आचम्य
हु नासूकारयेत् ॥ उपचारैः सर्वसंयुक्तैः सुवासिनि समर्चितं ॥ प्राणानायम्य देशकालौ संस्मृत्वा ॥ अग्निस्थापनं
ने कुर्यान्मंडपस्थापनं ततः ॥४१॥ अस्मद्यजमानस्य शिवलोकप्राप्तिकामः वृषोत्सर्गाख्यं पुण्याहवाचनं संस्कार्य ॥ तत्र कर्णमातृकाः
हे अस्यामुक गोत्रस्य पितृणां विष्णुलोकप्राप्तिकामः वृषोत्सर्गाख्यं पुण्याहवाचनं वासिनी ॥ ललिता चैव कोमारी सप्त नाम
पूर्वक अग्निस्थापनं वाहं करिष्ये ॥ ॥ आनंदाविजयानंदायेनंदाविभवासिनी ॥४२॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तत्॥४२॥ एवं संस्कारं ततः कृत्वा पात्राणां चैव सादनं॥ दद्याद्दग्निमुखं चैव प्रतिष्ठां चैव कारयेत्॥४३॥ इह रतीति षडाहुती
नां प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः रुद्रो देवता आज्यहोमे विनियोगः॥ इति मंत्रं॥ आघारावाज्यभागौ हुत्वा पायसं चरुं॥ अग्न
ये स्वाहा। रुद्राय स्वाहा॥ शर्वाय स्वाहा॥ भीमाय स्वाहा॥ पशुपतये स्वाहा॥ उग्राय स्वाहा॥ पिनाकाय स्वाहा॥ महादेवाय
स्वाहा। प्रजापतये स्वाहा॥ इति दशाहुतीनां कृत्वा इति स्याता॥ वृषाणां चेनुनः वृषा रक्षतु सर्वतः॥ वृषा वा नानो
नुनः स्वाहेति॥ चौलक्षपजुहोति। उत्तरतो हि तेन पंचकः। नमः शंभवायेत्येकः। विष्णुर्योक प्राद्धि का मो पुरुषसूक्तेन जुहुया
यात्॥ प्रतिमंत्रं आज्येन तिलाक्षतं स्विष्टकृत॥ ब्रह्मचारिभिरेतैरनुक्रमः॥ ततो रुद्रकुंभे रुद्रपूजां। सगणमुद्राजकाशिना
स्तु॥ सांगं रुद्रं जपित्वा॥ आग्नेयं सूक्तं पावमानी सूक्तं जपेत्॥ नैऋत्यकलशे याओषधीरित्यनुवाकं॥ वायव्यकुंभे
वमकं जपित्वा इशान्यकुंभे च पावमानीं जपित्वा जपं समाप्य स्वातिपाठः॥ तुरीघोषादिवृषसमीप आगच्छ। तेन वदुंद्रं मे
दकेन वृषवत्सतरीयुतं सिंचेत्॥ समुद्रोसि पयः पृथिव्यामिति मंत्रः॥ गंधपुष्पोदकं च वृषवत्सतर्यां दद्यात्। यजमानः
आत्मनश्च स्वस्ति चंदनतर्पणं चैव कारयेत्। ततो वृषस्य षडांगे षडांगं रुद्रं जपेत्॥ ततो वृषः स्कंधे सूर्य चक्रं कारयेत्॥ सोमा
राजानं इति मंत्रः॥ आवो राजानं इति मंत्रः॥ वत्सतर्यां तं कारयेत्॥ ततो वृषस्य न्यासः रुद्राय च ब्रह्मासु मतो त्रिशिरासि
नमो हिरण्यबाहवे तिनासिके॥ नमः पार्थ्यायेति कर्णौ॥ यो रुद्रो नाभिमिति स्कंदे। श्रीकृति तिवरं मुखे। अज्ञानेति हृदये उदग
लिंगिवृषणे। प्रजापतेति लिंगे सद्योजातेति पुच्छानुवाकं वृषभे। एवं न्यासविधिं कृत्वा वृषः साक्षाच्छिवो भवे

तुर्के तर्पणं कुर्याद्देवान्पि मनुष्ययो॥ रुद्रोदकेन स्वगापितस्पृहत्यादि। नमस्ये वान्यानि इति पितृलाः पितृबा
यवा। वृषोत्सर्गेण॥ तद्वत्सोच्छयेत्स्याकुंकुमेनाथ चंदनेन॥ त्रिशूलं दक्षिणे भागे वामस्य चक्रं प्रदापयेत्॥ सोवर्ण
कारयेच्छृंगे रजतेन त्रिसूलकं॥ दशांगुलेन्यसे सूक्ष्मं तद्भागेन निर्मलकं॥ एवं कालेन संयुक्तं तेन वृषरुद्ररूपिणो॥ चतुर्भि
वत्सतरीपुत्रं गवां मध्ये समुत्सृजेत्॥ ततो वृषस्य कल्पः॥ एवंभूरितरे एवं गुणविशेषणं कृते छायापुण्यमिथो तस
सर्वेश्वरप्रीतये वृषोत्सर्जनं करिष्ये॥ वृषो नारायणः साक्षाद्वृषो वेदचतुष्पकः॥ वृषो ब्रह्म मन्य साक्षाद्धाति
रक्षसदा मम॥ अनेन वृषोत्सर्जनेन श्रीब्रह्मामहेश्वर प्रीयतां॥ उत्सृजेत्॥ एवं वाचं पठेत्॥ यं सपाद दानं च॥ आ
यायर्यो पवरं दद्यात् सवत्सां गां पयस्विनीं॥ अवशिष्टं तेन वृषं वै ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ सुवर्णादि दक्षिणां दद्याच्च
हूपनमाशिष॥ अच्छिद्रं कर्मसमापनं प्रदक्षिणा नमस्कृतं॥ विप्रान् भोजयेत् आचार्याय दद्याद्दक्षिणां॥ शीतिर
स्कंत्रिवंयासतः सर्वकामार्थदो हि मे॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गयां व्रजेत्। गौरी वा वरयेत्कन्यां नीलं वा वृष
षमुत्सृजेत्॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे ईश्वरपार्वतीसंवादे वृषोत्सर्गविधि समाप्तः॥ ५॥ कन्यादानं गयाश्राद्धं वृ
षोत्सर्गास्तथैव च पिंडदानं न कुर्वीत यावद्वृषं न निवेदयेत्॥ शुभमस्तु॥

शारिशंगा॥ ततु रूपाय। ऋतं च सत्यं चेति वृषस्य दक्षिणकर्णे जपेत्॥ वत्सतर्यां रूपवत्सः प्रतीवो बलिनं
नाभिते वत्सहिताः ... मानसा॥ वत्सतरीणां कर्णे जपेत्॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts